

Brixhe, C. 2001. Μια σύγχρονη προσέγγιση των αρχαίων ελληνικών διαλέκτων. Στο *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας: από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*, επιμ Α.-Φ. Χριστίδης, 361-370. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας & Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].

1. Τα εργαλεία και οι μέθοδοι της σύγχρονης διαλεκτολογίας της αρχαίας ελληνικής (συμπεριλαμβανομένης και της μυκηνολογίας) στηρίζονται ουσιαστικά σε μια προ πολλού ξεπερασμένη φάση της γλωσσολογίας, τη φάση των Νεογραμματικών του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού. Έχω τονίσει αλλού τις αδυναμίες που συνεπάγεται ο συντηρητισμός αυτός και έχω εκφράσει τη λύπη μου που οι διαλεκτολόγοι δεν προβληματίζονται πιο πολύ σχετικά με τις μεθόδους και τον στόχο τους. Θα επανέλθω περιστασιακά μόνο στο θέμα, εφόσον οι λίγες τούτες σελίδες θέλω να είναι πριν από όλα προγραμματικές.

Η διαλεκτολογία είναι, όπως ξέρουμε, συσχετισμός των γλωσσικών δεδομένων με τον χώρο και τον χρόνο, οι οποίοι λειτουργούν ως παράγοντες διαφοροποίησης. Η ελληνική που αναδύεται μέσα από τις επιγραφές δεν είναι παρά ένα σύνολο διαλέκτων, χωρίς ακόμη να υπάρχει ως σημείο αναφοράς μια κοινή, τυποποιημένη γλώσσα (βλ. Β.24, Γ.1). Στο φαντασιακό του ελληνοιστή η αττική διάλεκτος μπορεί να παίζει τον ρόλο ενός τέτοιου προτύπου, δεν είναι όμως παρά μια διάλεκτος ίδια με τις άλλες, τουλάχιστον μέχρι το δεύτερο μισό του 5ου π.Χ. αιώνα, οπότε, έχοντας ήδη υποστεί επιμειξία με την ιωνική, αρχίζει να εξαπλώνεται, για να γίνει —με κινητήρια δύναμη τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό στην αρχή και τον μακεδονικό αργότερα— η «κοινή γλώσσα».

Πέρα από τις παρατηρήσεις αυτές, το έργο του ελληνοιστή διαλεκτολόγου ταυτίζεται με το έργο κάθε διαλεκτολόγου (βλ. παρακάτω στα 2, 3 και 4). Αν υπάρχει κάποια ιδιαιτερότητα, αυτή δεν έχει να κάνει παρά με τη φύση των διαθέσιμων πληροφοριών, την ιστορία και το περιβάλλον των υπό μελέτη κοινοτήτων.

2. Ο ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΚΩΔΙΚΑ

2.1 Η περιγραφή της διαλέκτου αυτής καθεαυτήν είναι φυσικά το πρωταρχικό ζητούμενο. Προϋποθέτει:

- Άμεση και προσωπική γνώση του πεδίου και όχι καταφυγή σε ερμηνείες άλλων (βλ. λ.χ. την αδυναμία των εκτεταμένων συνθέσεων: ένα παράδειγμα στον Brixhe 1990γ).
- Υποβολή σε συστηματική κριτική των παραδεδεγμένων αντιλήψεων, έστω και αν αυτές υποστηρίζονται από τους πιο λαμπρούς μελετητές (η μάλλον χλιαρή υποδοχή που επιφυλάχτηκε στον Teodorsson και η συμπάθεια που εκφράστηκε από τον Threatte εξηγούνται κυρίως από τον γενικό συντηρητισμό της περιρρέουσας ατμόσφαιρας/ the somewhat cool reception accorded to Teodorsson and the sympathy aroused by Threatte are largely to be explained by the general conservatism of the environment).
- Αποφυγή παραδοχών a priori από τον χώρο της συγκριτικής γλωσσολογίας (κάτι που συμβαίνει εν μέρει στη μυκηνολογική βιβλιογραφία), οι οποίες ενδέχεται να υπονομεύουν τα ερμηνευτικά εγχειρήματα.

2.2 Αφού εξασφαλίσει την αξιοπιστία των δεδομένων, όπως εμφανίζονται στις γραπτές μαρτυρίες (συνεπώς μια γερή φιλολογική υποδομή είναι απαραίτητη προϋπόθεση), ο διαλεκτολόγος θα προχωρήσει χωρίς καμιά προκατάληψη στην ανάλυση του κώδικα που αυτά αντανakλούν, προσεγγίζοντάς τον ως επιστημονικό αντικείμενο, ως αυτό που πράγματι είναι (ένας κώδικας) και ανεξάρτητα από οτιδήποτε άλλο. Την ανάλυση αυτή πρέπει να την επιχειρήσει με τα εργαλεία της σύγχρονης γλωσσολογίας, επιλέγοντας τον τρόπο προσέγγισης που αντιστοιχεί στο ερευνώμενο πεδίο και στο διαθέσιμο υλικό. Σε σχέση με αυτό το θέμα δεν είναι δυνατόν να αρκεστεί κανείς στην επιπόλαιη γλωσσολογική προσέγγιση ορισμένων που πιστεύουν ότι «φωνολογία» δεν είναι παρά ένας σύγχρονος όρος για τη φωνητική και οι οποίοι θεωρούν πως η γλωσσολογία είναι μια έμφυτη γνώση, στην οποία καταλήγουμε με την ενδοσκόπηση. Ο διαλεκτολόγος οφείλει να γνωρίζει τί είναι γλώσσα και πώς λειτουργεί, ότι είναι δηλαδή ένα σύνολο αλληλένδετων, αλληλοεξαρτώμενων υποσυστημάτων. Έτσι, αν διαπιστώσουμε ότι στην εμπρόσθια θέση το /e/ έχει την τάση να κλείνει σε /i/, ενδέχεται να συναντήσουμε την ίδια κατάσταση στην οπίσθια θέση, όπου το /o/ μετατρέπεται σε /u/ (είναι η περίπτωση της βοιωτικής διαλέκτου και πιθανόν και της μακεδονικής, για παράδειγμα· βλ. και Γ.6, Γ.8). Με αυτή την έννοια, όταν κάποιος αντιμετωπίζει τη γλώσσα ως δομή, εξοπλίζεται με ένα εργαλείο όχι μόνο περιγραφικό αλλά και ερευνητικό.

Δεν πρέπει επομένως να ξεχνάμε ότι ένα χαρακτηριστικό αποκτά την πλήρη σημασία του μόνο μέσα στο σύστημα που το παράγει. Έτσι θα μπορέσουμε να κάνουμε συγχρονικές τομές ακριβείς, όσο το επιτρέπει το υλικό μας, για να δείξουμε την οργάνωση, τη λειτουργία, τις δυνάμεις (ισορροπίες) και τις αδυναμίες (ανισορροπίες) του συστήματος. Έπειτα, επειδή γνωρίζουμε (Martinet 1964) ότι ένα σύστημα είναι αλληλένδετο με εκείνο που προηγήθηκε, θα συγκρίνουμε τα διαδοχικά συγχρονικά σώματα υλικού (για τον αττικό φωνηεντισμό βλ. Ruyf Pérez 1956· Mignot 1977· βλ. και Γ.3).

Η προσέγγιση αυτή προϋποθέτει μια εξαντλητική περιγραφή και όχι, όπως πολύ συχνά συμβαίνει ακόμη και σήμερα, έναν αποκλειστικό εντοπισμό αλλαγών στη γλώσσα ή αποκλίσεων από την αττική διάλεκτο.

2.3 Μέχρι στιγμής αναφέρθηκα σε ένα μόνο κώδικα. Στο δικό μας όμως επιστημονικό πεδίο υπάρχει πάντοτε αντιπαράθεση δύο τουλάχιστον κωδίκων.

Στη 2η χιλιετία π.Χ., στη μυκηναϊκή διάλεκτο έρχονται αντιμέτωπα ένα γραπτό πρότυπο, που διαμορφώθηκε με τη δημιουργία της γραμμικής Β, και η γλώσσα του γραφέα (Brixhe 1992, 152 κ.ε.· βλ. και Β.15, Γ.2).

Στην 1η χιλιετία π.Χ. τα επιγραφικά τεκμήρια φτάνουν σε μια ικανοποιητική πυκνότητα μόνο κατά τον 5ο π.Χ. αιώνα (π.χ. για την αττική διάλεκτο) ή τον 4ο αιώνα (για την αιολική διάλεκτο της Μικράς Ασίας) ή τον 3ο αιώνα (για την ανατολική και δυτική Κρήτη). Τον 5ο αιώνα όμως η αττική διάλεκτος έχει ήδη υποστεί την επίδραση της ιωνικής (πρβ. López Eire 1993) και, από τη στιγμή που υπάρχει η δυνατότητα περιγραφής, οι περισσότερες διάλεκτοι είναι ήδη διαποτισμένες από την εξιωνισμένη αττική, που γίνεται ή έχει ήδη γίνει «κοινή» (βλ. Δ.6-8). Κατά συνέπεια, φαινόμενα που ανήκουν στην εξέλιξη της κοινής συχνά θεωρούνται ως διαλεκτικά χαρακτηριστικά λ.χ. η αιτιατική *Έπικλην*, η γενική *Εύκρηνη*, *Άγαθοκλή* στην Κρήτη κατά το τέλος της ελληνιστικής εποχής (Bile 1988, 192-193). Επομένως, η μελέτη μιας διαλέκτου στην πραγματικότητα αντιστοιχεί συχνότατα στη μελέτη της παρακμής της (βλ. Γ.10), στη μελέτη δηλαδή μιας γλώσσας συχνά ετερογενούς, όπου ορισμένα ντόπια χαρακτηριστικά αντιστέκονται ενώ άλλα εξαφανίζονται, μιας γλώσσας με υβρίδια και υπερδιαλεκτισμούς (για την Κρήτη βλ. Brixhe 1993). Στις ζώνες της δωρικής εμφανίζεται ένας άλλος πρωταγωνιστής, ένας τρίτος κώδικας, η *κοινά*, μια δωρική κοινή (βλ. Γ.7, Γ.10) που

τις περισσότερες φορές δεν έχει ιδιαίτερα έντονα διακριτικά χαρακτηριστικά και η οποία χαρακτηρίζεται από την εισαγωγή ενός κοινού δωρικού χαρακτηριστικού στη μία περίπτωση (π.χ. αντικατάσταση στην Κρήτη του άρθρου *τοι* από το *οι*: Brixhe 1993, 51) ή ενός τοπικού χαρακτηριστικού σε άλλες περιπτώσεις (π.χ. ο βορειοδυτικός διαλεκτικός τύπος *είσαγόντοις* στη Λακωνία: Brixhe 1996α, 104).

2.4 Η πρόσβαση στις αρχαιοελληνικές διαλέκτους δεν γίνεται μέσω της άμεσης επικοινωνίας με τον ομιλητή τους αλλά μέσω των γραπτών τεκμηρίων. Με άλλα λόγια, αφού ξεπεράσει κανείς τα εμπόδια που επισημάνθηκαν πιο πάνω, βρίσκεται μπροστά σε μια γραπτή γλώσσα. Η γραπτή αυτή γλώσσα χωρίς αμφιβολία έχει ορισμένες φορές ελάχιστη σχέση με την ομιλούμενη γλώσσα (είναι η περίπτωση της γλωσσικής ποικιλομορφίας της Κρήτης και της Λακωνίας στα τέλη της ελληνιστικής περιόδου: Brixhe 1993, 1996α) ή αντιστοιχεί σε τεχνητή αναβίωση —για λόγους συμβολικούς— μιας νεκρής διαλέκτου (βλ. Γ.7, Γ.10). Όταν όμως το γραπτό μήνυμα μοιάζει να αντανακλά τη γλωσσική πραγματικότητα, στόχος μας δεν μπορεί παρά να είναι η ομιλούμενη γλώσσα, εφόσον μια γλώσσα δεν εξελίσσεται, αν δεν λειτουργεί, και δεν λειτουργεί, αν δεν ομιλείται.

Ωστόσο, ο κώδικας του γραπτού και ο κώδικας του προφορικού λόγου είναι δύο διαφορετικοί κώδικες: α. Ο κώδικας του γραπτού λόγου προϋποθέτει μια, έστω και ελάχιστη, επαφή με το σχολείο και εξελίσσεται πιο αργά από τον κώδικα του προφορικού λόγου (πρβ. *όλιον* αντί για *όλιγον*, τύπος που σίγουρα ήταν πολύ διαδεδομένος στην Αττική γύρω στο 400 π.Χ. και ο οποίος δεν εμφανίζεται στον γραπτό λόγο πριν από το δεύτερο ήμισυ του 4ου αιώνα π.Χ.: Brixhe 1990α, 29). β. Οι δύο κώδικες είναι διαφορετικοί σε βαθμό που μπορούμε να μιλάμε για πραγματική διγλωσσία. γ. Η γραφή είναι μια τυποποιημένη δραστηριότητα, στην οποία το άτομο επιστρατεύει όλες τις ικανότητές του: δεν γράφουμε όπως μιλάμε. δ. Το σχολείο επανεισάγει συνεχώς τύπους που η ζωντανή γλώσσα έχει απορρίψει (πρβ. στην 1η χιλιετία μ.Χ. την περίπτωση της δοτικής: Brixhe 1992, 149 κ.ε.). Έτσι, ακόμη και στα πιο ταπεινά γραπτά μηνύματα (χαράγματα ή επιτύμβια) υπάρχει συνεχής γλωσσική διεπίδραση των δύο κωδίκων. Τα προβλήματα όμως δεν τελειώνουν εδώ: γνωρίζουμε ότι στις γλώσσες δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στα μορφήματα λόγω του πληροφοριακού τους φορτίου. Όταν διαπιστώνουμε την επιβίωση ενός γραπτού

τύπου σε μια θέση, έχουμε άραγε να κάνουμε με φωνητικό ή απλώς με γραφικό φαινόμενο; (Βλ. Brixhe 1989· 1992, 134 κ.ε.: παραδείγματα από τη μυκηναϊκή και την αλφαβητική γραφή). Όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως κάθε άλλο παρά εξαντλούν τον κατάλογο των παραγόντων που ενδέχεται να συγκαλύπτουν την εικόνα της πραγματικά ομιλούμενης γλώσσας. Παρότι απρόσιτη κατά πάσα πιθανότητα, η ομιλούμενη γλώσσα παραμένει πάντα ο στόχος μας.

3. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ, ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Μέχρι στιγμής έριξα το βάρος στην ίδια τη δομή της γλώσσας και στα εσωτερικά σταθεροποιητικά ή αποσταθεροποιητικά στοιχεία, που ευνοούν τη σταθερότητα ή την εξέλιξή της. Είδαμε όμως, όπως προκύπτει ήδη από το 2.3, να προβάλλουν εξωτερικοί παράγοντες που είναι σε θέση να επηρεάσουν τη διαδρομή της. Μας υπενθυμίζουν ότι σύμφωνα με τη διδασκαλία του Meillet, την οποία ανέπτυξε η αμερικανική (κοινωνιο)γλωσσολογία (πρβ. Labov 1994), η γλώσσα είναι πάνω από όλα κοινωνικό αντικείμενο, που επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από το γεωγραφικό και το ανθρώπινο περιβάλλον, καθώς και από την ιστορία και τη δομή της κοινότητας που το χρησιμοποιεί.

3.1 Ένα σύγγραμμα διαλεκτολογίας χωρίς χάρτη είναι προβληματικό, εφόσον συχνά η κατάσταση αλλά και η γεωμορφολογία ενός τόπου είναι καθοριστικές.

Πώς μπορούμε να κατανοήσουμε τις τοπικές παραλλαγές της θεσσαλικής διαλέκτου (π.χ. θεματική γενική ενικού σε *-οι* σε μια περιοχή, με κατάληξη *-ω* από το οποίο προέρχεται το [u] σε άλλη), χωρίς να λάβουμε υπόψη μας τη γεωγραφική κατάτμηση της Θεσσαλίας (βλ. και Γ.8); Πώς μπορούμε να κατανοήσουμε τον μεικτό χαρακτήρα της βοιωτικής διαλέκτου, χωρίς να λάβουμε υπόψη μας ότι η Βοιωτία υπήρξε η περιοχή από όπου πέρασαν όλοι οι από ξηράς εισβολείς από την αρχαιότητα μέχρι το 1940 (βλ. και Γ.8); Δεν μπορούμε, εξάλλου, να κατανοήσουμε την περίπτωση της μακεδονικής διαλέκτου (βλ. και Γ.6), χωρίς να έχουμε υπόψη μας ότι η Μακεδονία βρίσκεται στις εσχατιές του ελληνικού κόσμου, σφηνωμένη ανάμεσα στη Θεσσαλία, τις περιοχές των βορειοδυτικών διαλέκτων και τον κόσμο των Θρακών (βλ. Ε.2) με τα πιθανά φρυγικά κατάλοιπα (βλ. Ε.4). Δεν μπορούμε να αρνηθούμε τον ρόλο που έπαιξε στη διαμόρφωση της παμφυλιακής διαλέκτου η απομακρυσμένη θέση της Παμφυλίας, που ήταν η μόνη κάπως σημαντική πεδιάδα

μεταξύ του νοτιοδυτικού άκρου της Μικράς Ασίας και της Πεδινής Κιλικίας, στον δρόμο που οδηγεί προς την Κύπρο και την Εγγύς Ανατολή (βλ. Γ.5). Περισσότερα παραδείγματα νομίζω πως είναι περιττά.

3.2 Το σημαντικό πριν από κάθε διαλεκτολογική έρευνα είναι να συγκεντρώνονται όλα τα διαθέσιμα ιστορικά στοιχεία που αφορούν τον συγκεκριμένο τόπο. Τις περισσότερες φορές, βέβαια, τα στοιχεία αυτά είναι εξαιρετικά ισχνά. Αυτό όμως αποτελεί έναν επιπλέον λόγο, για να μην αφήνουμε ανεκμετάλλευτα όσα δεδομένα διαθέτουμε.

Σε ορισμένες περιπτώσεις είμαστε αναγκασμένοι να περιοριστούμε στις ενδείξεις που προσφέρει η αρχαιολογία. Έτσι, η παρουσία μυκηναϊκών νεκροπόλεων στην ανατολική και βορειοδυτική πλευρά του Ολύμπου (Brixhe 1990α, 37) μπορεί να διαφωτίσει τη γλωσσική κατάσταση, κατά τη 2η χιλιετία π.Χ., των περιοχών που θα αποτελέσουν αργότερα τη Βοιωτία και τη Θεσσαλία. Οι δύο αυτές περιοχές ενδέχεται κάλλιστα να ανήκαν στον κόσμο του νότου (τον μυκηναϊκό). Η αρχαιολογία επιτρέπει να παρακολουθήσουμε την ελληνική διείσδυση στην Κύπρο από το 1400 π.Χ. περίπου: σποραδική στην αρχή, πιο πυκνή αργότερα, μετατρέπεται σε πραγματικό αποικισμό μόνο μετά το 1200 π.Χ. (βλ. και Β.11, Β.12, Β.13, Γ.4).

Ορισμένες φορές τυχαίνει, ευτυχώς, να είμαστε κάπως καλύτερα πληροφορημένοι: η ιστορία της Λακωνίας από το τελευταίο τέταρτο του 3ου αιώνα π.Χ. και εξής επιτρέπει να κατανοήσουμε τί οδήγησε στην αποσταθεροποίησή της σε γλωσσικό επίπεδο (Brixhe 1996α, 99 κ.ε.). Το γεγονός ότι στην επικράτεια της αθηναϊκής αυτοκρατορίας κατοικούσαν κατά βάση Ίωνες εξηγεί, σε συνδυασμό με την αίγλη της ιωνικής πεζογραφίας, τη διείσδυση της ιωνικής στην αττική διάλεκτο κατά τον 5ο αιώνα π.Χ. (βλ. και Ζ.1.2).

Η ιστορία μπορεί επίσης να αφήνει τον απόηχό της στη γραφή: η αθηναϊκή ορθογραφική μεταρρύθμιση του 403 π.Χ., με τη συνακόλουθη μερική ευθυγράμμιση γραφής και προφοράς, πηγάζει από τις επαφές αυτές αλλά και από την επιθυμία ανανέωσης της κοινωνίας (βλ. και Β.12, Γ.4). Μήπως όμως και οι Κύπριοι, οι Έλληνες με τη μεγαλύτερη επαφή με τον σημιτικό τρόπο γραφής, θα είχαν διατηρήσει την όχι ιδιαίτερα πρακτική παλαιά συλλαβική γραφή τους (βλ. Β.12, Γ.4), αν δεν ήθελαν να προβάλλουν την ταυτότητά τους έναντι των Φοινίκων, με τους οποίους αναμφίβολα δεν διατηρούσαν σχέσεις τόσο εγκάρδιες όσο φαίνεται (Brixhe 1987, 284);

3.3 Μολονότι στο 2.3 τόνισα τη συνθετότητα της διαλεκτικής πραγματικότητας — στις περισσότερες τουλάχιστον εκδοχές της—, η προσέγγισή μου μέχρι εδώ δεν αμφισβητεί την αντίληψη της ομοιογένειας των διαλέκτων. Ωστόσο, ανεξάρτητα από την ενδεχόμενη παρουσία αλλόγλωσσων στοιχείων, μια γλωσσική κοινότητα, όσο μικρή και αν είναι, δεν είναι ποτέ ομοιογενής: η ηλικία, το φύλο, η κοινωνική θέση, η γεωγραφική καταγωγή κλπ. (βλ. Labov 1994, 58) εισάγουν πλήθος παραλλαγών. «Θα ήταν λάθος», λέει ο Labov (1972, 158), «να θεωρήσουμε τη γλωσσική κοινότητα ως ένα σύνολο ομιλητών που χρησιμοποιούν τους ίδιους τύπους. Επιτυχέστερη θα ήταν η περιγραφή της ως ομάδας που μοιράζεται τις ίδιες νόρμες όσον αφορά τη γλώσσα». Μπορούμε να υιοθετήσουμε τον ορισμό αυτό, έστω και αν φαίνεται να μην ταιριάζει σε ορισμένες περιπτώσεις και κυρίως σε περίπτωση πολυγλωσσίας: στην περίπτωση αυτή θα ήταν προτιμότερο να εγκαταλείψουμε την έννοια «γλώσσα» και να επιλέξουμε την έννοια «κοινωνική ομάδα» (Calvet 1994, 114 κ.ε.).

Προκειμένου για τις αρχαιοελληνικές διαλέκτους, είναι προφανώς αδύνατον να προσεγγίσουμε όλες τις πτυχές της ομιλούμενης γλώσσας. Είδαμε πιο πάνω ότι η γραφή αποτελεί το πρώτο εμπόδιο. Υπάρχει όμως και δεύτερο: δεν έχουμε στη διάθεσή μας ένα πλήρες δείγμα του πληθυσμού, εφόσον οι αρχαίοι συνομιλητές μας (συντάκτες ή γραφείς) ήταν, με σπανιότατες εξαιρέσεις, άρρενες ενήλικες που γνώριζαν γραφή. Τον στόχο αυτό δεν μπορούμε να τον προσεγγίσουμε παρά μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις.

Φυσικά, θα δανειστούμε τις μεθόδους έρευνας από τη σύγχρονη (κοινωνιο)γλωσσολογία. Υποβάλλοντας ερωτήματα σε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα της κοινότητας, η σύγχρονη (κοινωνιο)γλωσσολογία επισημαίνει τις γλωσσικές ποικιλίες και τις τοποθετεί στην κοινωνική κλίμακα. Έτσι προκύπτουν οι «χαμηλές» παραλλαγές (που είναι και οι συχνότερες) ή οι «υψηλές». Εξετάζει την ποικιλία σε όλες τις ηλικίες (φαινομενικός χρόνος): αν απαντά πιο συχνά στους εφήβους (ή τους νεαρούς ενήλικες) από ό,τι στους ενήλικες, τότε πρόκειται κατά πάσα πιθανότητα για μια αλλαγή σε εξέλιξη. Άλλος τρόπος για να διαπιστώσει ο ερευνητής τη φύση και τις μελλοντικές προοπτικές μιας ποικιλίας, είναι να επισκεφθεί την κοινότητα σε δύο διαφορετικές χρονικές στιγμές (πραγματικός χρόνος) και να συγκρίνει τις δύο έρευνες. Η περιοχή όπου κατεξοχήν εμφανίζεται η ποικιλία είναι η φωνολογία, που

προσφέρει τους πιο σαφείς δείκτες όσον αφορά τα κριτήρια (ηλικία, φύλο κλπ.) που προαναφέρθηκαν.

3.4 Για τις γλώσσες που προσεγγίζονται αποκλειστικά και μόνο μέσω της γραφής, δεν μπορούμε καν να ελπίζουμε πως θα επισημάνουμε τέτοιες ποικιλίες με άλλο τρόπο πέρα από τα «ορθογραφικά λάθη», που στην περίπτωση μας είναι διάσπαρτα σε ένα σώμα επιγραφών.

Όταν ο αριθμός αποκλίσεων από τη νόρμα γίνεται σημαντικός, προβάλλουν δύο τουλάχιστον ερωτήματα:

- Πότε πραγματικά εμφανίστηκε η συγκεκριμένη παραλλαγή μέσα στην ομιλούμενη γλώσσα; Λόγω των διαφορετικών ταχυτήτων εξέλιξης του κώδικα του γραπτού και του κώδικα του προφορικού λόγου (πρβ. παραπάνω), μοιραία μεσολαβεί χρόνος ανάμεσα στην ανάδυση μιας παραλλαγής και την καταγραφή της.
- Πρόκειται για αλλαγή σε εξέλιξη; Εφόσον δεν είμαστε σε θέση να επαληθεύσουμε την κατανομή των παραλλαγών στα διάφορα ηλικιακά στάδια (φαινομενικός χρόνος, πρβ. παραπάνω), δεν έχουμε παρά να συγκρίνουμε το σώμα των δεδομένων μας με αυτό της επόμενης χρονικής περιόδου (πραγματικός χρόνος): αν η συγκεκριμένη παραλλαγή με την πάροδο του χρόνου συμβαίνει να εμφανίζεται συχνότερα και στη συνέχεια να γενικεύεται, τότε επρόκειτο για αλλαγή σε εξέλιξη. Έτσι, μέσα από τις επιγραφές και μέσα από τη γλώσσα που μιλούν οι μη Έλληνες ξένοι στις κωμωδίες του Αριστοφάνη (πρβ. παρακάτω και ΠΑΡ.2.6), διαπιστώνουμε ότι κατά τα τέλη του 5ου αιώνα π.Χ. στην Αθήνα συχνά εξέπιπτε το τελικό -ν. Η συνέχεια της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας μάς πληροφορεί ότι πρόκειται για αλλαγή σε εξέλιξη, εφόσον, εκτός ίσως από τα προκλιτικά, το φώνημα αυτό εξαφανίζεται στη συγκεκριμένη θέση. Από την άλλη, οι ίδιες πηγές μαρτυρούν ότι με την ίδια σχεδόν συχνότητα απαλείφεται και το τελικό -ς στο ίδιο περιβάλλον. Ωστόσο, βλέπουμε τη συχνότητα του «λάθους» να μειώνεται κατά τον 3ο αιώνα π.Χ., να αυξάνεται πάλι κατά τον 2ο αιώνα π.Χ. και να μηδενίζεται στη συνέχεια: ο στιγματισμός που συνοδεύει την εμφάνιση μιας απόκλισης οδήγησε στην εξαφάνισή της (Brixhe 1988, 128-129).

Σε γενικές γραμμές, η φωνολογική ιστορία μιας γλώσσας χαρακτηρίζεται από την επικράτηση των χαμηλών παραλλαγών, αυτών που εμφανίζονται όχι στο κατώτατο σημείο της κοινωνικής πυραμίδας, αλλά στο σημείο που θα αποτελούσε σήμερα την κορυφή της «εργατικής τάξης» και την κατώτερη περιοχή των «μέσων τάξεων». Πώς μπορούμε να κατατάξουμε μια αλλαγή της αρχαίας γλώσσας στην κοινωνική κλίμακα; Με βάση την ποιότητα του μνημείου ή με βάση τη φύση της επιγραφής; Η διαφορά όμως στην πιστή ή όχι τήρηση της ορθογραφίας που παρατηρείται στο τάδε ψήφισμα του δήμου και στο τάδε επιτύμβιο, ανάμεσα στον τάδε κατάδεσμο (βλ. ΠΑΡ.2.2) και στο τάδε χάραγμα, μπορεί να αντικατοπτρίζει όχι μια διαφορά στην ομιλούμενη γλώσσα, αλλά απλώς μια διαφορά στον βαθμό επάρκειας του συντάκτη ή του γραφέα στη γραπτή νόρμα. Έτσι, σε σπάνιες περιπτώσεις, όπως στην περίπτωση της Αθήνας, μπορούμε να κάνουμε τέτοιου είδους εκτίμηση, και αυτό χάρη στον Αριστοφάνη: η γλώσσα των μη ελλήνων ξένων στις κωμωδίες του περιέχει αναμφισβήτητα ικανό αριθμό λαϊκών στοιχείων, που ο ξένος σκλάβος έμαθε από τον μάστορά του και τα οποία θα επικρατήσουν στη συνέχεια. Εδώ πρόκειται για παραλλαγές που έρχονται από χαμηλά (Brixhe 1988).

Στις εκτιμήσεις μας το κριτήριο της ηλικίας δεν μπορεί φυσικά να χρησιμοποιηθεί σε καμιά περίπτωση, εκτός ίσως από μία, και αυτή αφορά και πάλι την Αθήνα. Στις τελευταίες δεκαετίες του 5ου αιώνα π.Χ., την εποχή που ο Πλάτων ήταν νέος, οι μαθητές της Ακαδημίας (πρβ. Balatsos 1991), παιδιά από εύπορες τάξεις που είχαν ήδη ξεπεράσει το στάδιο της επανάληψης του προτύπου (*καλλιγραφία*) και είχαν αυτονομηθεί αρκετά στη γραφή ώστε να χρησιμοποιούν τη γλώσσα που μιλούσαν στα γραπτά τους, έγραφαν *Άρις* ή *Σοφοκλῖς* αντί για *Άρης* ή *Σοφοκλῆς*. Τούτο σημαίνει ότι μια λαϊκή παραλλαγή (πέραςμα από το /ε:/ στο [i(:)])· Brixhe 1988, 129) είχε εισχωρήσει στη γλώσσα των νεαρών αυτών αριστοκρατών. Γύρω στο 387 με 385 π.Χ. στον *Κρατύλο* (414b-d, 437a) ο Πλάτων περιγράφει το *έμιλον* ως *τὸ εἶ*: στη γλώσσα του το /ε:/ (που γραφόταν < EI >) και κατά μείζονα λόγο το /ε:/ (< H >) δεν είχαν ακόμη αποκτήσει τον ήχο [i]. Υπήρξε άραγε οπισθοχώρηση της ποικιλίας [i(:)] του /ε:/ στην κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας ή τα παιδιά, που στην αρχή έρχονταν σε επαφή με τον σκλάβο παιδαγωγό και επομένως με τις χαμηλές παραλλαγές, «διορθώθηκαν» αργότερα χάρη στην επαφή με το γυμνάσιο και την οικογένεια; Ο νεαρός Πλάτων πρόφερε άραγε στην αρχή [i(:)], προτού επανέλθει στο

[ε:] των ενηλίκων της κοινωνικής του τάξης (πρβ. Brixhe 1997, 411-412); Το βέβαιο είναι πως η εκδοχή [i(:)] για το /ε:/ και το /e:/ δεν είχε ακόμη γενικευτεί.

Δεδομένου ότι οι συντάκτες και γραφείς ήταν άρρενες, ο ρόλος του φύλου, όπως και ο ρόλος της ηλικίας, δεν μπορεί να εκτιμηθεί. Ο Πλάτων και πάλι μας πληροφορεί απλώς (*Κρατύλος* 418b-c) ότι η γλώσσα των γυναικών ήταν πιο συντηρητική από αυτή των ανδρών, πράγμα που δεν μας εκπλήσσει σε μια κοινωνία όπου οι σχέσεις με τους εκτός οικογενείας ήταν στο μεγαλύτερο μέρος τους υπόθεση των ανδρών.

Φυσικά, μια παραλλαγή στη γραφή δεν αντιστοιχεί κατ' ανάγκην σε μια φωνητική ποικιλία: έτσι, στην Αθήνα κατά τα τέλη του 5ου π.Χ. αιώνα το < EI > αρχίζει να εκτοπίζει το < HI > ως κατάληξη της δοτικής ενικού των πρωτοκλίτων. Η καινούρια γραφή επικρατεί κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες του 4ου π.Χ. αιώνα και αποτελεί τη νόρμα κατά τον 3ο και το μεγαλύτερο μέρος του 2ου π.Χ. αιώνα. Στη συνέχεια επανεισάγεται το < HI > και η επαναφορά αυτή δεν συνδέεται προφανώς με μια επιστροφή στην προφορά [ε:i], αλλά με μια μεταρρύθμιση καθαρά ορθογραφική (Teodorsson 1974, 189).

4. ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ

Το περιγραφικό πλαίσιο που μόλις σκιαγραφήσαμε δεν μπορεί —όπως είδαμε— να εφαρμοστεί πλήρως σε οποιαδήποτε περίπτωση. Προσεγγίζεται μόνο σε ορισμένες εξαιρετικές περιπτώσεις, όπως στην κλασική αττική διάλεκτο, όπου έχουμε την τύχη να συνδυάζονται δεδομένα από τη λογοτεχνία και άφθονα επιγραφικά τεκμήρια. Εξακολουθεί όμως να ισχύει ως ο τελικός στόχος.

Επιτρέπει να διακριθούν μεμονωμένες διάλεκτοι, εξεταζόμενες τόσο συγχρονικά όσο και διαχρονικά, με τις εσωτερικές τους παραλλαγές. Το έργο του διαλεκτολόγου όμως δεν μπορεί να σταματήσει εδώ, εφόσον ο επιστημονικός κλάδος καλείται να συμβάλει στην κατανόηση της διαμόρφωσης και συγκρότησης όλης συνολικά της ελληνικής γλώσσας, φωτίζοντας τη διαδικασία που οδηγεί στη γλωσσική κατάσταση της 1ης χιλιετίας. Με άλλα λόγια, οφείλει να συγκρίνει τις διαλέκτους, για να εκτιμήσει τον βαθμό συγγενείας τους.

4.1 Μέχρι την αποκρυπτογράφηση της γραμμικής Β (βλ. Β.15), οι διαλεκτολόγοι, προκειμένου να ανασυνθέσουν τη γλωσσική ιστορία της Ελλάδας, δεν μπορούσαν

παρά να προχωρούν πίσω στον χρόνο, ξεκινώντας από τις διαλέκτους της 1ης χιλιετίας π.Χ. Η διαδικασία αυτή δεν αναιρέθηκε πλήρως από την ανακάλυψη της μυκηναϊκής.

4.1.1 Εδώ και λίγο καιρό έγινε αντιληπτό ότι, για τον καθορισμό μιας ενδεχόμενης συγγένειας μεταξύ δύο διαλέκτων, δεν έχουν το ίδιο βάρος όλα τα στοιχεία (Brixhe 1990α, 30· 1991, 263). Οι κοινές επιλογές έχουν περισσότερο βάρος από ό,τι οι αρχαϊσμοί και οι νεωτερισμοί. Επιπλέον, για να χρησιμοποιήσει κανείς την ιεραρχία αυτή, πρέπει να είναι ικανός να κατατάξει σωστά τα χαρακτηριστικά: έτσι για καιρό οι μελετητές πίστευαν ότι η δοτική ενικού σε *-οι* των θεματικών ουσιαστικών στις βορειοδυτικές διαλέκτους (βλ. Γ.7), στη δυτική θεσσαλική (βλ. Γ.8), στη βοιωτική διάλεκτο (βλ. Γ.8), στον Ωρωπό, στην Ερέτρια, στη διάλεκτο της Ηλείας και της Αρκαδίας, αντικατοπτρίζει τη διατήρηση μιας αρχαίας τοπικής κατάληξης (**-οι*). Αργότερα σκέφτηκαν ότι θα μπορούσε να προέρχεται από τη βράχυνση της κοινής κατάληξης [-ο:ι] (*-οι*), τη βράχυνση δηλαδή του πρώτου στοιχείου της διφθόγγου (Brixhe 1990α, 31-32). Μια πρόσφατη όμως εξέταση των δεδομένων από τη Βοιωτία μάς κάνει να επιστρέψουμε, τουλάχιστον στην περίπτωση του ιδιώματος αυτού, στην πρώτη υπόθεση (Vottéro 1995, 89-119, συμπεράσματα 117). Οι πιθανότητες παρόμοιων απατηλών φαινομένων είναι αναρίθμητες.

4.1.2 Η μυκηναϊκή διάλεκτος (βλ. Γ.2) βοηθάει, ασφαλώς, σημαντικά στο θέμα που μας απασχολεί εδώ. Για να την αξιοποιήσουμε, όμως, πρέπει να λαμβάνουμε ορισμένες προφυλάξεις:

- Η μυκηναϊκή είναι βέβαια μια αρχαϊκή διάλεκτος. Θα ήταν παράδοξο να ισχυριστούμε το αντίθετο. Θα ήταν όμως λάθος: α. να της αποδώσουμε όλους τους αρχαϊσμούς ή ημιαρχαϊσμούς που ενδέχεται να υποβάλλει η ασάφεια της γραμμικής Β γραφής (πρβ. για παράδειγμα τη δοτική πληθυντικού *-ο-ι*, που ερμηνεύεται γενικά ως *-οihi*, πιθανότερα *-oisi*· Brixhe 1992, 134-138· 1996β, 74-82)· β. να πιστεύουμε ότι σε καμιά περίπτωση δεν έφτασε με τρόπο μη αναστρέψιμο σε στάδιο πιο προχωρημένο από αυτό των αλφαβητικών διαλέκτων: η κατάληξη *-ti-ti-ja/ -ti-ra₂* για τα ουσιαστικά θηλυκού γένους που δηλώνουν το ενεργούν πρόσωπο εξηγείται καλύτερα με μια προφορά [tra] (Brixhe 1990α, 36· 1991, 260). Με λίγα λόγια, το σωστό είναι να μην τη μετατρέπουμε σε κανόνα για όλες τις διαλέκτους.

- Φυσικά πρέπει να συνειδητοποιήσουμε —και συνειδητοποιούμε— ότι η μυκηναϊκή δεν εξαντλεί την ελληνική της 2ης χιλιετίας π.Χ., πράγμα που σημαίνει ότι μέρος μόνον των διαλέκτων της 1ης χιλιετίας π.Χ. ενδέχεται να ανάγεται σε αυτή.
- Επανειλημμένα οι μελετητές έχουν εκφράσει την έκπληξή τους που η μυκηναϊκή διάλεκτος δεν φαίνεται να έχει άμεσο διάδοχο στην 1η χιλιετία π.Χ., έστω και αν οι συγγένειές της με την αρκαδική και την κυπριακή είναι εμφανείς και αναγνωρισμένες. Η γλώσσα των πινακίδων είναι η γλώσσα της εξουσίας και αποκρύπτει προφανώς τις χαμηλές παραλλαγές (πρβ. παραπάνω), οι οποίες σε μεγάλο βαθμό πρόκειται να επικρατήσουν μετά την κατάρρευση των ανακτορικών δομών του μυκηναϊκού πολιτισμού (Brixhe 1990α, 37-38).

4.1.3 Όπως οι αρχαίοι, αλλά και οι φιλόλογοι του 19ου αιώνα, οι ελληνιστές δεν δέχονται άλλη συγγένεια πέρα από τη γενετική. Μέσω των πρωτοδιαλέκτων, προσπαθούν να αναχθούν στην «πρωτοελληνική», με τη μορφή ενός γενεαλογικού δέντρου, που το σημείο μηδέν του είναι ο κοινός πρόγονος. Έτσι, σιωπηρά προβάλλουν στη 2η χιλιετία π.Χ. τον γλωσσικό χάρτη της πρώτης, που επιπλέον δεν είναι πάντα τόσο ασφαλής. Αυτό συμβαίνει, επειδή ασυνείδητα οι μελετητές δεν αντιλαμβάνονται τη μετανάστευση παρά ως μαζική μετακίνηση ενός λαού, που εκτόπισε γλωσσικά εντελώς τους προγενέστερους κατοίκους ή εγκαταστάθηκε σε γη ακατοίκητη και ίσως χωρίς γειτονικούς πληθυσμούς.

Η αρχή της γενετικής συγγένειας είναι βέβαια μεθοδολογικά απαραίτητη για τον συγκριτικό γλωσσολόγο, ειδάλως είναι καταδικασμένος να παραιτηθεί από κάθε προσπάθεια αποκατάστασης. Κατά τον ίδιο τρόπο είναι απολύτως απαραίτητη και η ιδέα της «κοινής ελληνικής γλώσσας», στην οποία καταλήγουμε, υπό τον όρο να τη βλέπουμε όχι ως πράγματι ομιλούμενη γλώσσα αλλά ως το κοινό υπόβαθρο όλων των ελληνικών διαλέκτων (βλ. και Β.4).

Ωστόσο, όπως υπονοούν οι «γέφυρες» που υποθετικά στήνουμε, πολλές φορές μεταξύ των υποομάδων ή των διαλέκτων η μεταβίβαση δεν πραγματοποιείται κατ' ανάγκην σε ευθεία γραμμή, από τον πρόγονο στον απόγονο: η μη συρριστηκοποίηση του *t* πριν από *i* στη διάλεκτο της Παμφυλίας δεν είναι καθαρός «αρχαϊσμός», εφόσον οι πρώτοι Έλληνες —Αχαιοί στην καταγωγή— που πάτησαν το πόδι τους στην

Παμφυλία πρόφεραν [si], ενώ το [ti] είναι στοιχείο που έφεραν αργότερα οι νέοι ελληνικοί πληθυσμοί (Brixhe 1990α, 34· βλ. και Γ.5). Απορρίπτουμε γενικά τη μαρτυρία των πινακίδων και των ενεπίγραφων μυκηναϊκών αγγείων του Ορχομενού και των Θηβών με την εξήγηση ότι δεν αντικατοπτρίζει τη γλώσσα του λαού και σβήνουμε έτσι τη μοναδική μη εικοτολογική μαρτυρία σχετικά με τη γλωσσική κατάσταση που επικρατούσε στη Βοιωτία κατά τη 2η χιλιετία π.Χ. Αυτό αναμφίβολα συμβαίνει για λόγους που δεν διατυπώνονται ρητά και συνδέεται με τη γλωσσική κατάσταση κατά την κλασική εποχή (η μυκηναϊκή είναι διάλεκτος που τρέπει το [ti] σε [si], π.χ. *didosi/ δίδωσι*, ενώ η κλασική βοιωτική εμφανίζει [ti], π.χ. *δίδωτι*) αλλά και με το ότι η υπόθεση για μια μυκηναϊκή Βοιωτία μπερδεύει το γενεαλογικό δέντρο. Ωστόσο, είναι λογικό να σκεφτεί κανείς ότι σε γενικές γραμμές η γλωσσική κατάσταση της Βοιωτίας κατά τη μυκηναϊκή εποχή ήταν όμοια με εκείνη των Μυκηνών ή της Πύλου: εκεί έλεγαν [si] και το [si] στην αιολική της Ασίας θα μπορούσε να αποτελεί «αρχαϊσμό», ο οποίος εισήχθη την περίοδο της μετανάστευσης και δεν οφείλεται στη γειτνίαση με τους Ίωνες.

Γεγονός είναι ότι παράλληλα με τη γενετική (διαχρονική) συγγένεια υπάρχει και η συγγένεια που οφείλεται στη (διαχρονική ή συγχρονική) όσμωση και προκύπτει από τις επαφές (Brixhe 1990α, 34). Μπορούμε να εκτιμήσουμε τη σημασία των επαφών με βάση την ύπαρξη γνωστών τοπικών φαινομένων: τα μεσαία μακρά φωνήεντα «κλείνουν» στη ζώνη που περιλαμβάνει την Αττική, τη Βοιωτία και τη Θεσσαλία. Το $*t^{(h)} + j$ και το $*k^{(h)} + j$ καταλήγουν σε t(t) (τύποι *έρέττω* και *πράττω*) σε μια περιοχή που αποτελείται από την Αττική, τη Βοιωτία και την Εύβοια. Οι διάλεκτοι που εμπλέκονται στο φαινόμενο αυτό παραμένουν πλήρως διακεκριμένες, πράγμα που δεν συμβαίνει σε όλες τις περιπτώσεις: η διάλεκτος των Επιζεφύριων Λοκρών (νότια Ιταλία) είναι άραγε δωρική διάλεκτος ή δυτική διάλεκτος επηρεασμένη από τον δωρικό περίγυρο; Η διάλεκτος της Φθιώτιδος Αχαΐας είναι θεσσαλική ή βορειοδυτική; Στις δύο αυτές περιπτώσεις υπήρξαν αναμφισβήτητα επαφές και ανταλλαγές πληθυσμών. Η όσμωση μπορεί να πάρει τη μορφή επάλληλης εγκατάστασης πληθυσμών: η βοιωτική, η κατάταξη της οποίας δημιουργούσε πάντα πρόβλημα στους μελετητές, γεννήθηκε αναμφίβολα από τη συγχώνευση δωρικών και προδωρικών πληθυσμών (μυκηναϊκών, που παρέμειναν στην περιοχή· βλ. και Γ.8). Η παμφυλιακή δημιουργήθηκε από διαδοχικές ελληνικές συνεισφορές (στοιχεία αρχαϊκά, δωρικά και ίσως αιολικά) στο αποικιακό γλωσσικό περιβάλλον της Ανατολίας.

Με το τελευταίο παράδειγμα βλέπουμε ότι οι επαφές δεν αφορούσαν πάντα Έλληνες, αλλά ενδεχομένως και μη ελληνικές γλώσσες, περισσότερο ή λιγότερο γνωστές (ίσως η φρυγική (βλ. Ε.4) για την περίπτωση της μακεδονικής (βλ. Γ.6) και οι γλώσσες της Ανατολίας για την παμφυλιακή (βλ. Γ.5)), που έχουν εντοπιστεί χωρίς να έχουν αποκρυπτογραφηθεί (Κύπρος και ετεοκυπριακή, βλ. Β.14· Κρήτη και ετεοκρητική, βλ. Β.14). Πολλές είναι δυστυχώς εντελώς άγνωστες (ποια γλώσσα για παράδειγμα μιλούσαν αρχικά οι Πενέστες, οι δουλοπάροικοι της Θεσσαλίας, στους κλασικούς χρόνους;).

Είναι επομένως σφάλμα να επιμένει κανείς στην αναζήτηση μιας μοναδικής πηγής από όπου θα εκπορεύονται τα πάντα. Η παμφυλιακή δεν έρχεται από πουθενά. Διαμορφώθηκε εκεί όπου τη συναντούμε ιστορικά. Η «καθαρή» γενετική συγγένεια δεν είναι παρά ένα ενδεχόμενο υπόδειγμα, αναμφίβολα όχι το πιο συχνό, εφόσον τις περισσότερες φορές οι δύο τύποι συγγενείας (γενετική και οσμωτική) διαπλέκονται.

5. ΚΟΙΤΑΖΟΝΤΑΣ ΠΡΟΣ ΤΑ ΕΜΠΡΟΣ

Τέλος, ο διαλεκτολόγος δεν πρέπει να ξεχνάει ότι οι αρχαίες ελληνικές διάλεκτοι αντιπροσωπεύουν την αρχαία φάση μιας γλώσσας που συνεχίζει να είναι ζωντανή. Είναι επομένως ορισμένες φορές ωφέλιμο να ρίχνει μια ματιά προς τα εμπρός, προς τις νεοελληνικές διαλέκτους.

Ασφαλώς δεν υπάρχει συνέχεια μεταξύ αρχαίων και νεότερων διαλέκτων. Πρόκειται για ένα ακόμη παράδειγμα που μας διδάσκει να είμαστε επιφυλακτικοί απέναντι στο μοντέλο συγγενείας που αποδίδεται με το γενεαλογικό δέντρο. Κανένα νεότερο ιδίωμα δεν προέρχεται κατευθείαν από μια αρχαία διάλεκτο.

Μεταξύ των δύο εποχών παρεμβάλλεται η κοινή (βλ. Δ.6-Δ.8), μια κοινή όμως διαφοροποιημένη κατά τόπους. Η αρχαία διάλεκτος, σβήνοντας, μπόρεσε να της μεταδώσει ορισμένα χαρακτηριστικά που ανευρίσκονται στη νεότερη διάλεκτο. Η σταθερή εμφάνιση της έρρινης κατάληξης στη νεότερη κυπριακή είναι συνέχεια της κυπριακής των κλασικών χρόνων (Brixhe 1995· βλ. και Γ.4). Στη νεότερη ποντιακή το αρχαίο /ε:/ (⟨ Η ⟩) διατήρησε τη χροιά του ε και συνέπεσε —στην άτονη εκδοχή του— με το */e/ και το */ai/. Αυτό θα πρέπει να αντανakλά ένα χαρακτηριστικό της αποικιακής ιωνικής της περιοχής. Σε όλες όμως τις γνωστές περιπτώσεις παρεμβάλλεται η διαμεσολάβηση της τοπικής παραλλαγής της αττικοϊωνικής κοινής. Σύμφωνα με την επικρατέστερη υπόθεση, η τσακωνική είναι αναμφίβολα ο

συνεχιστής όχι της αρχαίας λακωνικής, αλλά μιας λακωνικής παραλλαγής της κοινής (Brixhe 1996α, 110· βλ. και Γ.7).

Μετάφραση Ε. Τσελέντη-Α. Καραστάση

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- BALATSOS, P. 1991. Inscriptions from the Academy. *ZPE* 86:145-154 και πίν. 11-14.
- BILE, M. 1988. *Le Dialecte crétois ancien*. Παρίσι: Geuthner.
- BILE, M., C. BRIXHE & R. HODOT. 1984. Les dialectes grecs, ces inconnus. *BSL* 79:155-205.
- BRIXHE, C. 1987. Vieux chemins et sentiers nouveaux. *Verbum* 10: 275-289.
- . 1988. La langue de l'étranger non grec chez Aristophane. Στο *L'étranger dans le monde grec*, επιμ. R. Lonis, 113-138. Nancy: Presses Universitaires de Nancy.
- . 1989. Morphologie ou morphographémie. *BSL* 84:21-54.
- . 1990α. L'apparement des dialectes grecs. *Lalies* 9:27-39.
- . 1990β. Dialectologie et idéologie. *Lalies* 9:41-53.
- . 1990γ. Κριτική του Hellenistic and Roman Greece as a Sociolinguistic Area του V. Bubenik. *BSL* 85 (2): 124-127.
- . 1991. Du mycénien aux dialectes du 1er millénaire: quelques aspects de la problématique. Στο *La transizione dal miceneo all'Alto Arcaismo - Dal palazzo alle città*, επιμ. D. Musti et al., 251-272. Ρώμη: Consiglio Naz. Ricerche.
- . 1992. Du <datif> mycénien aux protagonistes de la situation linguistique. Στο *Mykenaiika: Actes du IXe colloque international sur les textes mycéniens et égéens* (Αθήνα, 2-6 Οκτωβρίου 1990), επιμ. J.-P. Olivier, 129-157. *BCH*, συμπλήρωμα 25. Αθήνα: École française d'Athènes· Παρίσι: De Boccard.
- . 1993. Le déclin du dialecte crétois : essai de phénoménologie. Στο *Dialectologia graeca. Actas del II Coloquio Internacional de Dialectología Griega* (Miraflores de la Sierra, Μαδρίτη, 19-21 Ιουνίου 1991), επιμ. E.

- Crespo et al., 37-71. Μαδρίτη: Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid.
- . 1995. Continuité hellénique : le cas des nasales chypriotes. Στο *La langue, la littérature, l'histoire et la civilisation chypriotes*, επιμ. A. Chatzisavas, 36-52. Nancy: Presses Universitaires de Nancy.
- . 1996α. Les IIe et Ier Siècles dans l'histoire linguistique de la Laconie et la notion de koina. Στο *La koinè grecque antique*, 2ος τόμ., *La concurrence*, επιμ. C. Brixhe, 93-111. Nancy: ADRA· Παρίσι: De Boccard.
- . 1996β. *Phonétique et phonologie du grec ancien I. Quelques grandes questions*. Louvain: Peeters.
- . 1997. Langues et sociétés antiques. *CRAI* : 391-414.
- . 2000. Les «ardoises» de l'Académie. Histoire exemplaire d'un dossier délicat. Στο *Philokypros (Mélanges de philologie et d'antiquités grecques et proche orientales dédiés à la mémoire d'Olivier Masson (= Minos, supplement 16)*, επιμ. L. Dubois & E. Masson, 61-89. Salamanca.
- . 2006. Préhistoire et début de l'histoire des dialectes grecs. *Incontri linguistici* 29:39-59.
- . 2008. Un phénomène aréal: la substitution de <E> à <O> en Thrace, à Thasos et en Thessalie. Στο *Θέρμη και Φως/ Licht und Warme*, τόμος αφιερωμένος στη μνήμη του Α.-Φ. Χριστίδη, επιμ., Μ. Θεοδωροπούλου, 215-223. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- CALVET, L.-J. 1994. *Les Voix de la ville. Introduction à la sociolinguistique urbaine*. Παρίσι: Payot & Rivages.
- HODOT, R. 1990. Dialectes et koinè. *Lalies* 9:55-62.
- LABOV, W. 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press
- . 1994. *Principles of Linguistic Change*. 1ος τόμ., *Internal Factors*. Οξφόρδη & Cambridge, Mass.: Blackwell.
- . 2001. *Principles of Linguistic Change*. 2ος τόμ., *Social Factors*. Οξφόρδη & Cambridge, Mass.: Blackwell.
- LOPEZ EIRE, A. 1993. De l'attique à la koinè. Στο *La koinè grecque antique*, 1ος τόμ., *Une langue introuvable?*, επιμ. C. Brixhe, 41-57. Nancy: Presses Universitaires de Nancy.

- MARTINET, A. 1964. *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*. 2η έκδ. Βέρνη: Francke.
- MIGNOT, X. 1977. Note sur la genèse du vocalisme en grec ancien. Στο *Estudios ofrecidos a Emilio Alarcos Llorach I*, 193-206. Oviedo: Universidad.
- RUIPEREZ, M. S. 1956. Esquisse d'une histoire du vocalisme grec. *Word* 12:67-81.
- TEODORSSON, S. T. 1974. *The Phonemic system of the Attic Dialect, 400-340 B.C.* Studia Graeca et Latina Gothoburgensia 32. Lund: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- THREATTE, L. 1980. *The Grammar of Attic Inscriptions*. 1ος τόμ., *Phonology*. Βερολίνο & Νέα Υόρκη: De Gruyter.
- VOTTERO, G. 1995. Sur une question de phonétique béotienne: le datif thématique en -οι et les diphtongues à premier élément long. Στο *Hellènika Symmikta II (Études d'Archéologie Classique VIII)*, επιμ. C. Brixhe, 89-119. Nancy: ADRA· Παρίσι: De Boccard.